

Türkad

Türkçe Ders Kitaplarındaki Erdemler Teması Metinlerinde

Yer Alan Kalıp Sözler

*Derviş YILMAZ*¹

Özet

Bu çalışmada dilimizin söz varlığı içinde önemli bir yeri olan kalıp sözlerin Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde görünüşleri incelenmiştir. Alan yazında kalıp sözler konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında adlandırma, tanımlama ve sınıflandırma açısından bir görüş birliği olmadığı saptanmıştır. Betimsel bir çalışma olan bu araştırmada doküman analizi yöntemi kullanılmış ve amaçlı örnekleme yöntemi ile 2022-2023 eğitim-öğretim yılında okutulan Türkçe ders kitaplarının Erdemler teması metinlerinde tespit edilen kalıp sözler, bu konuda en kapsamlı çalışmayı yapan Gökdayı'nın sınıflandırması ölçüt alınarak tasnif edilmiştir. Çalışma sonunda Erdemler temaları incelendiğinde beşinci sınıf ders kitabında üç, altıncı sınıf ders kitabında sekiz, yedinci sınıf ders kitabında dört ve sekizinci sınıf ders kitabında on üç kalıp söze yer verildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kalıp sözler, Türkçe ders kitapları, erdemler teması.

Formulaic Words in the Texts of Virtues Theme in Turkish Textbooks

Abstract

In this study, the appearance of formulaic words, which have an important place in the vocabulary of our language, in the texts in the Turkish textbooks was examined. When the studies on stereotypes in the literature are examined, it has been determined that there is no consensus in terms of naming, definition, and classification. In this research, which is a descriptive study, the document analysis method was used, and the stereotypes identified in the texts of the Virtues theme of the Turkish textbooks taught in the 2022-2023 academic year were classified by taking the classification of Gökdayı, who made the most comprehensive study on this subject, as criteria. At the end of the study, when the Virtues themes were examined, it was seen that there were three phrases in the fifth-grade textbook, eight in the sixth-grade textbook, four in the seventh-grade textbook, and fifteen in the eighth-grade textbook.

Key Words: Formulaic words, Turkish textbooks, virtue theme.

¹ Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, dervis.tilmaz@gazi.edu.tr, 0000-0001-9516-5227

1. Giriş

Bir dilin söz varlığı, tek başına o dildeki kelimelerin toplamı demek değildir. Bir dilin söz varlığını insanın başta organları olmak üzere onun en doğal ihtiyaçlarını fiiller, akrabalık adları, sayılar, insanın çevresinde yer alan bitki ve hayvanların adları, tarım ve hayvancılıkla ilgili kelimeler, maddi ve manevi kültürü oluşturan tüm öğeler (Aksan, 2015, 34) ile deyim, atasözü, kalıp sözler ve ikilemeler oluşturur. Söz varlığı bir dildeki kelimelerin toplamından çok daha fazlasıdır (Eğilmez, 2018, s. 841).

Dilin söz varlığı, toplumun kültürünü de yansıtmaktadır. Söz varlığına bakarak toplumun kültürüne dair birçok çıkarım yapılabilir. Söz varlığı unsurları içerisinde kültür aktarımı görevini üstlenen en önemli yapılar atasözleri, deyimler, ikilemeler ve kalıp sözlerden oluşan kalıplaşmış dil birimleridir. Ortak yönlerine bakıldığında kalıplaşmış dil birimleri: kalıplaşmış olma, anlık oluşum içermeme, tek bir birim olarak işlem görme, sabit öge dilimine sahip olma, birden fazla sözcükle tek bir anlam ifade etme, üst saymaca olma ve kültür taşıyıcısı olma özellikleri gösterir (Gökdayı, 2015, s. 53-55).

Kalıplaşmış dil birimlerden atasözleri, deyimler ve ikilemeler üzerine epeyce çalışma yapılmış olmasına rağmen, Türkçedeki kalıp sözler başlı başına bir araştırma konusu olarak ele alınmamış, bazı kaynaklarda, diğer kalıplaşmış birimlerle karıştırılmaması için bu sözlerden kısaca bahsedilmiştir. Bundan dolayı da kalıp sözlerin tanımlanması ve sınıflandırılmasında karışıklıklar görülmektedir (Gökdayı, 2008, s. 89).

Kalıp sözler, farklı kaynaklarda, farklı isimlerle ifade edilmektedir. Bu sözler hakkında açıklamalar yapan eserler incelendiğinde, araştırmacıların hepsinin kalıp söz terimini benimsemedikleri görülmektedir. Bazıları bu sözleri kalıp sözler olarak adlandırmış; Aksan (2015), kalıp sözlerle birlikte ilişki sözleri adlandırmasını da aynı sıklıkta tercih etmiştir. Bu sözlere ayrıca: *kültür birimler*, *iletişimsel sözler*, *bağlamsal sözler*, *karşılama sözleri* ve *deyimce* ifadeleri de kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar, kalıp sözler öbeğindeki sözcükleri birleştirerek kalıp sözler biçimini de tercih etmiştir (Gökdayı, 2015, s. 60).

Araştırmacılar, kalıp sözleri tanımlarken de farklı yollar izlemişlerdir. Yapılan tanımlar incelendiğinde bu sözlerin; deyimler, atasözleri, ikilemeler gibi diğer kalıplaşmış ifadelerle belli noktalarda kesiştiği görülmektedir. Bu durum kesin çizgilerle ayrılmış bir tanımlama yapmayı zorlaştırmaktadır (Demir ve Uzdu Yıldız, 2016, s. 3). Tanımların genellikle dil dışı unsurlara dayandığı, dil içi unsurlara dayalı tanımlamaların ise nicelik olarak daha az olduğu görülmektedir. Alan yazında dil dışı, dil içi ve hem dil dışı hem dil içi unsurlara dayalı kalıp söz tanımlarından bazıları şu şekildedir: “Kalıp sözler, bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan birtakım sözlerdir” (Aksan, 2015, s. 42). “Kalıp sözler veya ilişki sözleri adı verilen dil öğeleri tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, toplumun kültürünü, inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve görenekleri yansıtan sözlerdir” (Erol, 2007, s. 1). Wray (2002) kalıp sözleri, önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeden veya dil bilgisel olarak ayrıştırılmadan olduğu gibi hatırlanarak kullanılan, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşan dizi olarak tanımlar (Akt. Gökdayı, 2008, s. 91).

Gökdayı (2015, s. 71), kalıp sözleri yapı, işlev, anlam, bağlam ve sıklık ölçütlerine dayanarak şu şekilde tanımlar:

Önceden belirli bir biçime girip hafızada öylece saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak, gerekiyorsa bazı ekleme ve/veya çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcükler içeren sözcük öbeği yada tümceden oluşabilen, belirli durumlarda söylenmesi toplumca benimsenmiş ve görece bir sıklığa sahip sözler olarak iletişimin kurulmasına, devamına veya sonlandırılmasına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleri.

Eğilmez (2018, s. 840), kalıp sözlerin; toplumun yaşanmışlıklarından, deneyimlerinden, acılarından, sevinçlerinden meydana geldiğini, kültür taşıyıcısı olmanın yanında, yazılı ve sözlü iletişimin de en önemli unsurları arasında olduğunu, söylemek istediklerimizi bir seferde ve en kısa yoldan aktarmamızı sağlayan oldukça etkili dilsel araçlar olduğunu belirtmiştir.

Erol (2007, s. 1), kalıp sözlerin kullanımında dikkati çeken bir diğer konunun, bu sözlerin kullanımı ile toplumun dünya görüşü arasındaki paralellik olduğunu vurgulamıştır. Örneğin, toplumumuzda “Allah” sözcüğünün çok büyük bir yere sahip olması dünya görüşümüzle ilgilidir: *Allah iyiliğini versin, Allah bereket versin, Allah için, Allah aşkına, Hay Allah, Allah kahretsin, Allah müstahakını versin, Allah bilir, Allah kerim...*

Kara ve Memiş (2015, s. 1671), kalıp ifadelerin konuşma ve yazma sırasında duruma uygun söz söyleme, yanlış anlaşılma ihtimalini en aza indirme, nezaket kurallarını yerine getirme, orijinal ifadeler üretme zorluğundan kurtarma, anlatılmak isteneni en doğru biçimde iletme gibi işlevleri olduğunu belirtmiştir.

Kalıp sözler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde göze çarpan bir başka nokta da kalıp sözlerin farklı şekillerde sınıflandırıldığıdır. Alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde kalıp sözlerin genellikle bağlam özelliklerine göre sınıflandığı, sınıflama yapılırken anlam ve işlev özelliklerinin de göz ardı edilmediği görülmektedir. Bazı çalışmalarda yapı özelliklerine dayalı sınıflamalar da yer almaktadır.

Türkiye Türkçesindeki kalıp sözleri inceleyen Erol, (2007) kalıp sözleri bağlam ve anlamsal açıdan 1) Hayır Dualar, 2) Beddualar, 3) Yeminler, 4) Günlük Hayatta Kullanılanlar olarak gruplamış; hayır dualar başlığını kırk, beddualar başlığını kırk iki, yeminler başlığını yedi, günlük hayatta kullanılanlar başlığını da beş alt başlığa ayırarak sınıflandırmıştır. Çalışmasında ayrıca kalıp sözleri yapılarına göre de dört gruba ayırmıştır: 1) Kalıp Sözlerde Kullanılan Fiil Kipleri, 2) Cümle Yapılarına Göre Kalıp Sözler, 3) Kelime Grubu Biçimindeki Kalıp Sözler, 4) Kalıp Sözlerde Ölçülü ve Kafiyele Söyleyişler. Bulut (2012), “*Anadolu Ağzlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri*” adlı çalışmasında kalıp sözleri anlam, işlev ve bağlam özelliklerine göre yirmi bir başlıkta sınıflamıştır. Dil öğretiminde kalıp sözler ve çevirisi üzerine çalışan Ünsal (2013), kalıp sözleri anlam ve bağlam özelliklerine göre değerlendirmiş ve 1) Kibarlık ifade eden. 2) Küfür ifade eden. 3) İyi dilekte bulunmayla ilgili. 4) Özel durum ile ilgili. 5) Başsağlığı ile ilgili. 7) Dini inanç ve kaderle ilgili. 8) Hayır dua ile ilgili. 9) Beddua ile ilgili. 10) Söz verme ile ilgili. 11) Yüceltme için kullanılanlar. 12) Onaylama için kullanılanlar olmak üzere on iki başlıkta ele almıştır. Eğilmez (2018, s. 843), “*Türkçe Öğretmeni Adaylarının ‘Özel Durumlarda’ Kullandıkları Kalıp Sözler*” başlıklı çalışmasında, genel olarak toplumsal kültürel ilişkileri düzenleyen sözler olması dolayısıyla kalıp sözlerin, kullanıldığı bağlama göre “günlük yaşamda kullanılan” ve “özel durumlarda kullanılan” kalıp sözler olarak iki başlıkta incelenebileceğini belirtmiştir. Buna göre günlük yaşamı düzenleyen kalıp sözlerin içerisinde selamlaşma, hâl hatır sorma, tanışma, özür dileme gibi günlük yaşamın hemen her anında karşılaşılabilecek olan sıradan durumlar ele alınabilir. Başsağlığı dileme, doğum, evlilik gibi özel durumlarda kullanılan kalıp sözler ise aslında günlük yaşamımızın bir parçası olmasına rağmen, özel durumlar olması nedeniyle günlük yaşamı düzenleyen kalıp sözlerden ayrı tutularak incelenmelidir.

Kalıp sözler üzerine en kapsamlı çalışmayı Gökdayı (2015) yapmıştır. “*Türkçede Kalıp Sözler*” adlı eserinde dilsel bir birim oldukları gerçeğini göz önünde tutarak öncelikle kalıp sözlerin yapısal niteliklerinin; daha sonra sırasıyla anlamsal, işlevsel, bağlamsal ve sıklık özelliklerinin betimlenmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle de eserinde kalıp sözleri yapı, anlam, işlev ve bağlam özelliklerine göre ayrı ayrı şu şekilde sınıflandırmıştır:

Yapısına Göre Kalıp Sözcükler:

1. Tek sözcük olanlar: Aferin, Bravo, İmdat, Alo, Helal, Estağfurullah vb.
2. Çok sözcüklü sözlük birimler: Günaydın, Tövbe tövbe vb.
3. Öbek halinde olanlar: Allah aşkına, Uzun sözün kısası, Allah rızası için vb.
4. Cümle yapısında olanlar: Her işte bir hayır vardır, Bugün git yarın gel vb.
5. Bitişken Sözce olanlar: Hoş geldiniz-Hoş bulduk, Çok yaşa-Sen de gör vb.

Anlamlarına Göre Kalıp Sözcükler:

1. Gerçek anlamlı kalıp sözcükler: Görüşmek üzere, Durakta incek var, Teşekkürler vb.
2. Değişmece anlamlı kalıp sözcükler: Saatiniz var mı?, Buyurun, Anladım mı Arap olayım vb.

İşlevlerine Göre Kalıp Sözcükler:

1. İyi veya kötü dilek bildirenler: Allah razı olsun, Allah cezasını versin vb.
2. Her duruma uygun sözcükler sağlayanlar: Günaydın, İyi akşamlar, Selamünaleyküm, Hoşça kal, Görüşmek üzere, Merhaba vb.
3. Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler: Başınız sağ olsun, Takdir-i ilahi, Ölenle ölünmez, Kısmet değilmiş, Nasipte yokmuş vb.
4. Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yarayanlar: Sizi tenzih ederim, Sözüm meclisten dışarı, Haşa huzurdan vb.
5. Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar: Teşekkür ederim, Sağ olun, İzninizle vb.
6. Dinsel kimliği açığa çıkaranlar: Elhamdulillah Müslümanız, Allah rahmet eylesin vb.
7. İletişim sürecini düzenleyenler: Merhaba, Nasılsınız, Görüşürüz vb.
8. Konuşmada anlatımı güçlendirenler: Sözün gelişi, Tabiri caizse, Ne demiş atalarımız vb.
9. Duygusal tepkileri dile getirenler: Güler misin ağlar mısın, Allah aşkına, Aklına şaşayım vb.
10. Bazı durumlarda doğru şeyleri söylemeyi sağlayanlar: Çok yaşa, Sen de gör, Merhumu nasıl bilirdiniz? vb.
11. Toplumun inançlarını yansıtanlar: İyi saatte olsunlar, Nazar değmesin, Allah versin, Allah bilir vb.
12. Kültürel ayrıntıları gösterenler: Ellerinizden öperim, Ayıptır söylemesi, Sizden iyi olmasın vb.
13. Söz eylemleri gerçekleştirenler: Teşekkür ederim, Elinize sağlık, Zahmet oldu, Özür dilerim, Kusura bakma, Yemin ederim, Şart olsun vb.
14. Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler: Baş üstüne, Eyvallah, Emredersiniz, Maalesef, Ben sana gösteririm vb.

Bağlama Göre Kalıp Sözcükler:

1. Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözcükler

a) Üzüntü veya strese neden olan olaylarda söylenenler: Geçmiş olsun, İyi yolculuklar, Allah'a ısmarladık, Başınız sağ olsun, Takdir-i ilahi vb.

b) Mutluluk veren olaylarda söylenenler: Mutlu yıllar, Gözünüz aydın, Hoş bulduk, Hayırlı olsun vb.

c) Başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenenler: Efendim, Estağfurullah, Sizden iyi olmasın vb.

2. Dil içi bağlam duyarlı kalıp sözler: Maşallah, Allah esirgesin, Hayrolsun, Allah mesut etsin, Allah sonunu hayreylesin, Allah muhtaç etmesin vb.

Ders kitaplarında kalıp sözlerin öğretimi, sıklığı ve tasnifi konusunda alan yazında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yazıcı Okuyan (2012) ilköğretim Türkçe ders kitaplarında kalıp sözleri incelediği çalışmasında kalıp sözleri hayır dualar, beddualar ve toplumsal-kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözler olarak üç gruba ayırmış ve altı, yedi ve sekizinci sınıf ders kitaplarında toplam elli iki kalıp söz tespit etmiş ve tasnif etmiştir. Canbulat ve Dilekçi (2013, s. 227), "Türkçe Ders Kitaplarındaki Kalıp Sözler ve Öğrencilerin Kalıp Sözleri Kullanma Düzeyleri" adlı çalışmalarında kalıp sözleri bağlam ve anlam kriterlerini dikkate alarak bir sınıflandırmaya gitmişlerdir. Buna göre kalıp sözleri: 1) hayır dua, 2) beddua ve 3) toplumsal-kültürel ilişkilerde kullanılan kalıp sözler olarak üç ana başlık altında ele almışlardır. Söz konusu çalışmada toplumsal-kültürel ilişkilerde kullanılan kalıp sözler kendi içinde bağlam özellikleri temel alınarak on yedi başlık altında yer almıştır. Uçgun (2015) yurt dışındaki Türk çocukların okutulması için hazırlanmış olan Türkçe ve Türk Kültürü ders kitaplarındaki kalıp sözleri incelediği çalışmasında yurt dışında okutulan ders kitaplarında en sık rastlanan kalıp sözlerin selamlaşma-vedalaşma, karşılama-karşılama, yeme-içme, minnet duyma, tebrik etme, hasta ziyareti, yüceltme gibi toplumsal ilişkilerde kullanılanlar olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmasında kalıp sözleri sınıflandırırken dualar, beddualar ve toplumsal-kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözler olarak üç gruba ayırmıştır. Kara ve Memiş (2015) yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin kalıp ifadeleri kullanmadaki yeterlik düzeylerini inceledikleri çalışmalarında, Türkçe öğrenenlerin genellikle günlük konuşma dilinde kullanılan ve alt düzeylere (A1, A2) ait kalıp sözlerin çoğunu bildiği ancak eş veya yakın anlamlı kalıp sözlerin ne zaman, hangi durumda ve olayda kullanılacağını da sıklıkla karıştırdıkları belirlemişlerdir. Başar (2018) yabancılara Türkçe öğretimi ders kitaplarında kullanılan kalıp sözleri incelediği çalışmasında kullanım amaçlarına göre kalıp sözleri selamlama, tanışma, karşılaşma, hâl hatır sorma, vedalaşma, özür dileme ve iyi dileklerde bulunma şeklinde sınıflandırılmıştır. Çalışmanın sonunda kitaplardan elde edilen bulgulardan hareketle kalıp sözlerin kullanım düzeylerine yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Yılmaz ve Çetinkaya (2019), yabancılara Türkçe öğretimi ders kitaplarında kalıplaşmış söz birimleri incelemişlerdir. Atasözü ve deyimlerin yanında söz konusu kitaplarda A1 seviyesinde 32, A2 seviyesinde 23, B1 seviyesinde 15, B2 seviyesinde 36, C1 seviyesinde 1 tane kalıp söz tespit edilmiştir. Çalışmada kalıp sözlerle ilgili bir sınıflandırma yapılmamıştır. Söz konusu çalışmalarda kalıp sözler genellikle bağlam, işlev veya anlam açısından ve birbirinden farklılaşarak tasnif edilmiştir. Türkçe ders kitaplarında kalıp sözlerin yapı, anlam, işlev ve bağlamına göre ayrı ayrı tasnif edildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

2. Çalışmanın Amacı

Dilin söz varlığı içinde önemli bir parçası olan kalıp sözler aynı zamanda dil öğretiminin de bir parçası olmalıdır (Eğilmez, 2018, 843). Etkili bir Türkçe dersinde, ders kitapları ve sınıf içi etkinliklerde kalıp sözlerin öğretimine yer verilmeli ve öğrencilerin kalıp sözleri uygun bağlamlarda uygun anlamlarla en doğru biçimde kullanmaları teşvik edilmelidir.

Bu nedenle Türkçe dersinde kullanılan ders kitaplarında yer alan metinler ve etkinliklerde kalıp sözlere ne derecede yer verildiğini tespit etmek bu çalışmanın temel amacıdır. Bu amaç doğrultusunda 2022-2023 eğitim-öğretim yılında okutulan beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf Türkçe ders kitaplarındaki Erdemler temasında yer alan metinler ve bu metinlerin işlenirken kullanılan etkinliklerde:

a) hangi kalıp sözlere yer verildiği,

b) kalıp sözlerin geçiş sıklığı,

c) kalıp sözlerin yapı, anlam işlev ve bağlam özelliklerinin tespit edilmesi, çalışmanın araştırma soruları olarak belirlenmiştir. Erdemler teması Türkçe Öğretim Programı'nda zorunlu okutulması gereken temalar arasındadır. Erdemler teması yardımlaşma, merhamet, sabır, ahlak, iyilikseverlik, paylaşma, alçakgönüllülük, dayanışma, saygı, azim, vicdanlı olmak, dürüstlük, sevgi, sılayı rahim, cömertlik, dostluk, güven, kardeşlik, sadakat, vefa gibi alt temaları içerdiği için kalıp sözlerin işlenişine en uygun temalardan birisidir (MEB, 2019, s. 15). Çalışmanın sonuçlarından Türkçe ders kitaplarını hazırlayan yazarlar ve okutulmasını onaylayan makamların yanı sıra ilköğretim ikinci kademedeki görev yapan Türkçe öğretmenlerinin de yararlanabileceği düşünülmektedir.

3. Yöntem

Betimsel bir çalışma olan araştırmanın verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 217).

Doküman incelemesiyle elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 259). Bu temel amaç çerçevesinde öncelikle analiz birimi olarak ana kategoriler ile alt kategorilerin belirlenip tanımlanması, ardından da analizin yapılacağı bağlam biriminin (sözcük, cümle, paragraf ...) seçilmesi gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 259-286).

2022-2023 yılında okutulan ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki Erdemler temasında yer alan metinlerdeki kalıp sözleri tespit etmenin ve sınıflandırmanın amaçlandığı bu çalışmada ana kategori olarak kalıp sözler belirlenmiştir. Çalışmanın alt kategorileri; kalıp sözlerin geçiş sıklıklarının belirlemek ve bunları Gökdayı'nın (2008) yapı, anlam, işlev ve bağlamına göre yaptığı sınıflandırmalar doğrultusunda ayrıştırıp incelemek olarak belirlenmiştir. Buna göre metinlerde ve etkinliklerde tespit edilen kalıp sözlerin geçiş sıklıkları bir tabloda gösterilmiştir. Daha sonra bu kalıp sözler yapı, anlam, işlev ve bağlam yönünden sınıflandırılmıştır.

Elde edilen bulgular yorumlanıp ders kitaplarında hangi yapılarıdaki kalıp sözlere hangi bağlamlarda yer verildiği, anlamlarına ve işlevlerine uygun kullanılıp kullanılmadığı hakkında bir sonuca varmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın örneklemini 2022-2023 eğitim-öğretim yılında okutulan beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf Türkçe ders kitaplarının Erdemler temalarında yer alan üçer okuma, birer dinleme ve birer de serbest okuma metinleri olmak üzere toplam yirmi metin oluşturmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Erdemler teması insanî ilişkileri içeren birçok alt temayı barındırmaktadır. Bu nedenle amaçlı örneklem yöntemi ile sekiz tema içinden Erdemler teması belirlenmiştir.

Bir ölçme aracında tutarlılık ve istikrar ne kadar fazla ise güvenilirlik de o kadar yüksektir. Elde edilen verilerin yorumlarının araştırmacıdan araştırmacıya ya da iki farklı zamanda değişmemesi nesnellığın bir şartı olan güvenilirliği sağlar (Kumar, 2011, s. 193). Bu çalışmada öncelikle içerik çözümlemesinde kullanılan ana (Kalıp Sözlerin Sınıflandırılması) ve alt kategoriler (Yapı-Anlam-İşlev-Bağlam Sınıflandırması) tanımlanmış ve bu kategoriler çerçevesinde toplanan veriler iki farklı Türkçe öğretmeni tarafından iki farklı zamanda, ikişer kez ayrıntılı bir biçimde yazılıp sonuçlara nasıl ulaşıldığı karşılaştırılarak güvenilirlik çalışması yapılmıştır.

Geçerlik bir aracın ölçmesi için tasarlanmış olduğu şeyi ölçebilmesidir. Bunu sağlayabilmek için amaçlar ve araçlar arasında uygunluk olmalıdır (Kumar, 2011, s. 191). Bu çalışmada ölçme işlemi Gökdayı'nın (2015) yapı, anlam, işlev ve bağlamına göre yaptığı sınıflandırmaya göre işlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına bunlardan yola çıkılarak ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmada tespit edilen kalıp sözlere metinlerden yapılan doğrudan alıntılarla yer verilmiş ve böylece araştırmanın geçerlik çalışması da yapılmıştır. Metinlerde tespit edilen kalıp sözler değerlendirilirken aşağıdaki sınıflandırma esas alınmıştır:

Yapısına Göre Kalıp Sözler

1. Tek sözcük olanlar
2. Çok sözcüklü sözlük birimler
3. Öbek halinde olanlar
4. Cümle yapısında olanlar
5. Bitişken Sözce olanlar

Anlamlarına Göre Kalıp Sözler

1. Gerçek anlamlı kalıp sözler
2. Değişmece anlamlı kalıp sözler

İşlevlerine Göre Kalıp Sözler

1. İyi veya kötü dilek bildirenler
2. Her duruma uygun sözler sağlayanlar
3. Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler
4. Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yarayanlar
5. Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar
6. Dinsel kimliği açığa çıkaranlar
7. İletişim sürecini düzenleyenler
8. Konuşmada anlatımı güçlendirenler
9. Duygusal tepkileri dile getirenler
10. Bazı durumlarda doğru şeyleri söylemeyi sağlayanlar
11. Toplumun inançlarını yansıtanlar
12. Kültürel ayrıntıları gösterenler
13. Söz eylemleri gerçekleştirenler
14. Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler

Bağlama Göre Kalıp Sözler

1. Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözler

- Üzüntü veya strese neden olan olaylarda söylenenler
- Mutluluk veren olaylarda söylenenler
- Başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenenler

2. Dil içi bağlam duyarlı kalıp sözler

4. Bulgular

Bu bölümde araştırma problemlerine yönelik bulgular ve yorumlara yer verilmiştir. Beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf Türkçe ders kitaplarındaki Erdemler temasında yer alan metinler ve bu metinlerin işlenişinde kullanılan etkinliklerde tespit edilen kalıp sözler şu şekildedir:

5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Erdemler Teması Metinlerinde Yer Alan Kalıp Sözler

İncelenen metinlerde üç tane kalıp söz tespit edilmiştir:

Güle güle:

Haydi bakalım güle güle. (s. 192)

Allah razı olsun:

Allah bunu yapandan, yapımına sebep olandan razı olsun. (s. 2002)

Sağ ol:

“Sağ ol Muzaffer!” dedi. (s. 207)

Metinlerin işlenişinde kullanılan etkinliklerde tespit edilen kalıp sözlerin öğretime yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Tespit edilen kalıp sözlerin geçiş sıklığı tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. 5. Sınıf Erdemler temasında yer alan kalıp sözlerin geçiş sıklığı

Kalıp Söz	Tekrar etme sıklığı (F)
Güle güle	1
Allah razı olsun	1
Sağ ol	1

5. Sınıf Erdemler temasındaki metinlerde yer verilen kalıp sözlerin her biri farklı metinlerde ve birer kez tekrar edilmiştir.

5. Sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin yapı özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

- Tek sözcük olanlar: (0)
- Çok sözcüklü sözlük birimler: Güle güle, sağ ol. (2)
- Öbek hâlinde olanlar: (0)
- Cümle yapısında olanlar: Allah razı olsun. (1)

5. Bitişken Sözce olanlar: (0)

5. Sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin anlam özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Gerçek anlamlı kalıp sözler: Güle güle, Allah Razı olsun, sağ ol. (3)

2. Değişmece anlamlı kalıp sözler: (0)

5. sınıf Erdemler temasında yer alan kalıp sözlerin işlev özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. İyi veya kötü dilek bildirenler: Güle güle. (1)

2. Her duruma uygun sözler sağlayanlar: (0)

3. Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler: (0)

4. Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yarayanlar: (0)

5. Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar: Sağ olun. (1)

6. Dinsel kimliği açığa çıkaranlar: Allah razı olsun. (1)

7. İletişim sürecini düzenleyenler: (0)

8. Konuşmada anlatımı güçlendirenler: (0)

9. Duygusal tepkileri dile getirenler: (0)

10. Bazı durumlarda doğru şeyleri söylemeyi sağlayanlar: (0)

11. Toplumun inançlarını yansıtanlar: (0)

12. Kültürel ayrıntıları gösterenler: (0)

13. Söz eylemleri gerçekleştirenler: (0)

14. Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler: (0)

5. Sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin bağlam özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözler

a) Üzüntü veya strese neden olan olaylarda söylenenler: (0)

b) Mutluluk veren olaylarda söylenenler: (0)

c) Başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenenler: Güle güle. (1)

2. Dil içi bağlam duyarlı kalıp sözler: Sağ ol, Allah Razı olsun. (2)

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Erdemler Teması Metinlerinde Yer Alan Kalıp Sözler

İncelenen metinlerde sekiz tane kalıp söz tespit edilmiştir:

Teşekkür ederim:

“Teşekkür ederim.” dedi talebe,” (s. 10)

“Damadına da, çocuklarını kurtardığı için büyük teşekkürler etti.” (s. 23)

İnşallah:

“İnşallah bu üzüm salkımı da sana güneş ışığı gibi ılık ve yağmur gibi güzel ilahi rahmeti getirir.” (s. 10)

Allah’a ısmarladık:

“Şimdilik Allah’a ısmarladık.” (s. 16)

Gözlerinden öpüyorum:

“Senin ve Filiz’in binlerce defa gözlerinizden, yanaklarınızdan öperim.” (s. 16)

Az gitti, uz gitti, dere tepe düz gitti:

“Bir gün, gizlice saraydan çıktı, az uz, dere tepe düz gittikten sonra, bir yeşil gölün kıyısına geldi” (s. 20)

Bana varır mısın:

“Kıza, ‘Bana varır mısın?’ diye sordu. (s. 22)

Kırk gün, kırk gece düğün yapmak:

“Kırk gün, kırk gece düğün yaptılar; ama Nilüfer, hiç oralarda değildi.” (s. 22)

Metinlerin işlenişinde kullanılan etkinliklerde söz konusu kalıp sözlerin öğretimine yönelik herhangi bir çalışmaya yer verilmemiştir. Tespit edilen kalıp sözlerin geçiş sıklığı tablo 2’de gösterilmiştir:

Tablo 2. 6. Sınıf Erdemler temasında yer alan kalıp sözlerin geçiş sıklığı

Kalıp Söz	Tekrar etme sıklığı (F)
Teşekkür ederim	2
İnşallah	1
Allah’a ısmarladık	1
Gözlerinden öpüyorum	1
Az gitti, uz gitti, dere tepe düz gitti	1
Bana varır mısın	1
Kırk gün, kırk gece düğün yapmak	1

6. sınıf ders kitabının erdemler temasında en fazla tekrar edilen kalıp sözler; *Teşekkür ederim (2)*, *İnşallah (1)*, *Allah’a ısmarladık (1)*, *Gözlerinden öpüyorum (1)*, *Az gitti, uz gitti, dere tepe düz gitti (1)*, *Bana varır mısın (1)*, *Kırk gün, kırk gece düğün yapmak (1)* kalıp sözleridir.

6. Sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin yapı özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Tek sözcük olanlar: *İnşallah (1)*
2. Çok sözcüklü sözlük birimler: (0)
3. Öbek hâlinde olanlar: *Teşekkür ederim(2)*, *Kırk gün, kırk gece düğün yapmak (3)*
4. Cümle yapısında olanlar: *Allah’a ısmarladık*, *Gözlerinden öpüyorum*, *Az gitti, uz gitti, dere tepe düz gitti*, *Bana varır mısın. (4)*
5. Bitişken Sözce olanlar: (0)

6. Sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin anlam özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Gerçek anlamlı kalıp sözler: *Teşekkür ederim(2), İnşallah, Allah'a ısmarladık, Gözlerinden öpüyorum, Az gitti, uz gitti, dere tepe düz gitti, Bana varır mısın, Kırk gün, kırk gece düğün yapmak (7)*

2. Değişmece anlamlı kalıp sözler: *Bana varır mısın? (1)*

6. sınıf Erdemler temasında yer alan kalıp sözlerin işlev özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. İyi veya kötü dilek bildirenler: *İnşallah. (1)*

2. Her duruma uygun sözler sağlayanlar: *Gözlerinden öpüyorum. (1)*

3. Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler: (0)

4. Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yarayanlar: (0)

5. Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar: *Teşekkür ederim. (1)*

6. Dinsel kimliği açığa çıkaranlar: *Allah razı olsun, Allah'a ısmarladık. (2)*

7. İletişim sürecini düzenleyenler: (0)

8. Konuşmada anlatımı güçlendirenler: (0)

9. Duygusal tepkileri dile getirenler: (0)

10. Bazı durumlarda doğru şeyleri söylemeyi sağlayanlar: *Bana varır mısın? (1)*

11. Toplumun inançlarını yansıtanlar: (0)

12. Kültürel ayrıntıları gösterenler: *Az gitti, uz gitti, dere tepe düz gitti; Kırk gün kırk gece düğün yapmak. (2)*

13. Söz eylemleri gerçekleştirenler: (0)

14. Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler: (0)

6. Sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin bağlam özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözler

a) Üzüntü veya strese neden olan olaylarda söylenenler: *Allah'a ısmarladık, Gözlerinden öpüyorum. (2)*

b) Mutluluk veren olaylarda söylenenler: (0)

c) Başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenenler: *Bana varır mısın (1)*

2. Dil içi bağlam duyarlı kalıp sözler: *Teşekkür ederim (2), İnşallah, Az gitti, uz gitti, dere tepe düz gitti, Kırk gün kırk gece düğün yapmak (5)*

7. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Erdemler Teması Metinlerinde Yer Alan Kalıp Sözler

İncelenen metinlerde dört tane kalıp söz tespit edilmiştir:

Gözlerinden öperim:

“Gözlerinden öperim canım oğlum.” (s. 107)

Bir varmış, bir yokmuş:

“Bir varmış, bir yokmuş, bir zamanlar dünyamızda sürekli düş kuran bir kaplumbağa varmış.” (s. 112)

Efendim:

“Derken efendim baharlar yazları, yazlar da kışları kovalıyormuş.” (s. 128)

Tanrı ömür verirse:

“Tanrı ömür verirse dikeceğim ağaçların yanında şimdikiler deniz de bir damla su gibi kalır.’ dedi.” (s. 131)

Metinlerin işlenişinde kullanılan etkinliklerde kalıp sözlerin öğretimine yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Tespit edilen kalıp sözlerin geçiş sıklığı tablo 3’te gösterilmiştir:

Tablo 3. 7. Sınıf Erdemler temasında yer alan kalıp sözlerin geçiş sıklığı

Kalıp Söz	Tekrar etme sıklığı (F)
Gözlerinden öperim	1
Bir varmış, bir yokmuş	1
Efendim	1
Tanrı ömür verirse	1

7. sınıf ders kitabının erdemler temasında birer kez yer alan kalıp sözler: *Gözlerinden öperim(1)*, *Bir varmış, bir yokmuş(1)*, *Efendim(1)*, *Tanrı ömür verirse (1)* kalıp sözleridir.

7. Sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin yapı özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Tek sözcük olanlar: *Efendim (1)*
2. Çok sözcüklü sözlük birimler: (0)
3. Öbek hâlinde olanlar: (0)

4. Cümle yapısında olanlar: *Gözlerinden öperim, Bir varmış, bir yokmuş, Tanrı ömür verirse (3)*

5. Bitişken Sözce olanlar: (0)

7. Sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin anlam özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Gerçek anlamlı kalıp sözler: *Gözlerinden öperim, Bir varmış, bir yokmuş, Efendim, Tanrı ömür verirse (4)*

2. Değişmece anlamlı kalıp sözler:(0)

7. sınıf Erdemler temasında yer alan kalıp sözlerin işlev özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. İyi veya kötü dilek bildirenler: (0)
2. Her duruma uygun sözler sağlayanlar: *Gözlerinden öpüyorum. (1)*

3. Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler: (0)
4. Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yarayanlar: *Efendim.* (1)
5. Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar: (0)
6. Dinsel kimliği açığa çıkaranlar: (0)
7. İletişim sürecini düzenleyenler: (0)
8. Konuşmada anlatımı güçlendirenler: *Tanrı ömür verirse.* (1)
9. Duygusal tepkileri dile getirenler: (0)
10. Bazı durumlarda doğru şeyleri söylemeyi sağlayanlar: (0)
11. Toplumun inançlarını yansıtanlar: (0)
12. Kültürel ayrıntıları gösterenler: *Bir varmuş, bir yokmuş.* (1)
13. Söz eylemleri gerçekleştirenler: (0)
14. Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler: (0)

7. Sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin bağlam özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözler
 - a) Üzüntü veya strese neden olan olaylarda söylenenler: (0)
 - b) Mutluluk veren olaylarda söylenenler:(0)
 - c) Başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenenler: *Efendim* (1)

2. Dil içi bağlam duyarlı kalıp sözler: *Gözlerinden öperim, Bir varmış, bir yokmuş, Tanrı ömür verirse* (3)

8. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Erdemler Teması Metinlerinde Yer Alan Kalıp Sözler

İncelenen metinlerde 13 tane kalıp söz tespit edilmiştir:

Efendim:

—Düşündüğüm kadar zor değilmiş.

—Evet efendim. (s. 17)

Hakkını helal et:

Şimdi baban uyuyor, yarın sabah söylersin. Hasan da duyar. Onu öpersin, ağlarsın, hakkınısana helal eder.

Güleriz ağlanacak hâlimize:

Güleriz ağlanacak hâlimize... (s. 31)

Aman Tanrım:

Kadın kurabiyeyi adamın elinden kapar gibi aldı ve “Aman Tanrım, ne cüretkâr ve ne kaba adam; üstelik bir teşekkür bile etmiyor!” diye düşündü. (s. 32)

Teşekkür ederim:

Kadın kurabiyeyi adamın elinden kapar gibi aldı ve “Aman Tanrım, ne cüretkâr ve ne kaba adam; üstelik bir teşekkür bile etmiyor!” diye düşündü. (s. 32)

Özür dilerim:

Üzüntüyle, özür dilemek için çok geç kaldığını anladı. Kaba ve cüretkâr olan kurabiye hırsızı kendisiydi. (s. 32)

Hepsi çok mahcup olmuşlar. Odada gördüklerini, yaptıklarını uzun uzun anlatmışlar. Sultan, düşüncelerinde haklı çıkmaktan dolayı çok mutlu olmuş. Ayaz’ı yanına çağırılmış. Herkesten ondan özür dilemelerini istemiş. (s. 41)

Çok şükür:

Çok şükür aklım yerinde. Paniğe kapılmadan bu olumsuz koşulları lehime çevirmeliyim. (s. 34 / Dinleme metninden)

Nasılsın:

İç hesaplaşmasını bir kenara bırakıp, kediye yaklaşır ve seslenir:

— Nasılsın?

Kedi bu sorunun içtenliğinden çok alaysılığına kanaat getirip cevaplar:

— Nasıl olacak, arzuladığın gibi! Sıkıntılı ve dardayım. (s. 34 / Dinleme metninden)

Lütfen:

Yanlış anlaşıldığını anlar fare ve

— Hayır, öyle konuşma lütfen, der. (s. 34 / Dinleme metninden)

Nasıl yani:

— Derdimiz ve düşmanımız ortak olduğuna göre işbirliği yapmalıyız. Kedi meraklanır:

— Nasıl yani? Fare merakını giderir. (s. 34 / Dinleme metninden)

Vallahi:

Minik farenin nerdeyse korkudan ödü patlayacakmış. Kekeleyerek:

—Efendimiz vallahi kötü bir niyetim yoktu. Yalvarırım canımı bağışlayın. Hem bakarsınız bir gün benim de size yardımım dokunur. (s. 37)

Yazıklar olsun:

Acaba bizden ne gizliyor, diye düşünerek bir adamını gece oraya göndermiş. Ona,

— Odayı aç, orada ne bulursan al, sırrını da herkese söyle. Hem bize yakınlık göstermekte hem de arkamızdan iş çevirmekteyse yazıklar olsun, demiş. (s. 40)

Metinlerin işlenişinde kullanılan etkinliklerde söz konusu kalıp sözlerin öğretimine yönelik herhangi bir çalışmaya yer verilmemiştir. Tespit edilen kalıp sözlerin geçiş sıklığı tablo 4’te gösterilmiştir:

Tablo 4. 8. Sınıf Erdemler Temasında Yer Alan Kalıp Sözlerin Geçiş Sıklığı

Kalıp Söz	Tekrar etme sıklığı (F)
Efendim	1
Hakkımı helal et	1
Güleriz, ağlanacak hâlimize	1

Aman tanrım	1
Teşekkür ederim	1
Özür dilerim	2
Çok şükür	1
Nasılsın	1
Lütfen	1
Nasıl yani	1
Vallahi	1
Yazıklar olsun	1

Erdemler temasında en fazla tekrar edilen kalıp sözler; *efendim (1)*, *hakkını helal et (1)*, *güleriz, ağlanacak halimize (1)*, *aman tanrım (1)*, *teşekkür ederim (1)*, *özür dilerim (2)*, *çok şükür (1)*, *nasılsın (1)*, *lütfen (1)*, *nasıl yani (1)*, *vallahi (1)*, *yazıklar olsun (1)* kalıp sözleridir.

8. sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin yapı özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Tek sözcük olanlar: *Efendim, Nasılsın, Lütfen, Vallahi. (4)*
2. Çok sözcüklü sözlük birimler: *Yazıklar olsun, Çok şükür. (2)*
3. Öbek hâlinde olanlar: *Nasıl yani, Aman tanrım, Teşekkür ederim, Özür dilerim (2) (5).*
4. Cümle yapısında olanlar: *Hakkını helal et, Güleriz, ağlanacak halimize. (2)*
5. Bitişken Sözce olanlar: (0)

8. sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin anlam özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Gerçek anlamlı kalıp sözler: *Efendim, Hakkını helal et, Güleriz, ağlanacak halimize, Aman tanrım, Teşekkür ederim, Özür dilerim (2), Çok şükür, Nasılsın, Lütfen, Nasıl yani, Vallahi, Yazıklar olsun. (13)*

2. Değişmece anlamlı kalıp sözler:(0)

8. sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin işlev özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. İyi veya kötü dilek bildirenler: *Yazıklar olsun. (1)*
2. Her duruma uygun sözler sağlayanlar: (0)
3. Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler: (0)
4. Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yarayanlar: *Vallahi (1)*
5. Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar: *Efendim, Teşekkür ederim, Lütfen (3)*
6. Dinsel kimliği açığa çıkaranlar: *Hakkını helal et, çok şükür (2)*
7. İletişim sürecini düzenleyenler: *Nasılsın (1)*
8. Konuşmada anlatımı güçlendirenler: (0)

9. Duygusal tepkileri dile getirenler: *Güleriz ağlanacak hâlimize, Aman tanrım, Nasıl yani.* (3)

10. Bazı durumlarda doğru şeyleri söylemeyi sağlayanlar: (0)

11. Toplumun inançlarını yansıtanlar: (0)

12. Kültürel ayrıntıları gösterenler: (0)

13. Söz eylemleri gerçekleştirenler: *Teşekkür ederim, özür dilerim* (2). (2)

14. Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler: (0)

8. sınıf Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin bağlam özelliklerine göre tasnifi şu şekildedir:

1. Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözler

a) Üzüntü veya strese neden olan olaylarda söylenenler: *Hakkını helal et, Özür dilerim* (2), *Yazıklar olsun* (4)

b) Mutluluk veren olaylarda söylenenler:(0)

c) Başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenenler: *Nasılsın, Lütfen, Efendim* (3)

2. Dil içi bağlam duyarlı kalıp sözler: *Güleriz, ağlanacak hâlimize, Aman Tanrım, Teşekkür ederim, Çok şükür, Nasıl yani, Vallahi* (6)

Beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıfların tamamına ait Erdemler teması metinlerinde yer alan kalıp sözler ve bunların sınıflandırılması tablo 5'te gösterilmiştir:

Tablo 5. Erdemler Temasında Yer Alan Kalıp Sözlerin Sınıflandırılması

	5. sınıf	6. sınıf	7. sınıf	8. sınıf
Yapısına Göre Kalıp Sözler				
Tek sözcük olanlar	0	1	1	4
Çok sözcüklü sözlük birimler	2	0	0	2
Öbek halinde olanlar	0	3	0	5
Cümle yapısında olanlar	1	4	3	2
Bitişken Sözce olanlar	0	0	0	0
Anlamlarına Göre Kalıp Sözler				
Gerçek anlamlı kalıp sözler	3	7	4	13
Değişmece anlamlı kalıp sözler	0	1	0	0
İşlevlerine Göre Kalıp sözler				
İyi veya kötü dilek bildirenler	1	1	0	1
Her duruma uygun sözler sağlayanlar	0	1	1	0
Stresli durumlarda iletişim kurmaya yardım edenler	0	0	0	0
Mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yarayanlar	0	0	1	1
Nezaket kurallarına uymayı sağlayanlar	1	1	0	3
Dinsel kimliği açığa çıkaranlar	1	2	0	2
İletişim sürecini düzenleyenler	0	0	0	1
Konuşmada anlatımı güçlendirenler	0	0	1	0

Duygusal tepkileri dile getirenler	0	0	0	3
Bazı durumlarda doğru şeyleri söylemeyi sağlayanlar	0	1	0	0
Toplumun inançlarını yansıtanlar	0	0	0	0
Kültürel ayrıntıları gösterenler	0	2	1	0
Söz eylemleri gerçekleştirenler	0	0	0	2
Cevap, öğüt ve ödüllendirme bildirenler	0	0	0	0
Bağlama Göre Kalıp Sözler				
Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözler	1	3	1	7
Dil içi bağlam duyarlı kalıp sözler	2	5	3	6
Toplam Kalıp söz Sayısı	3	8	4	13

Tablo 5 incelendiğinde kitaplarda yer alan kalıp söz sayısı arttıkça yapı, anlam, işlev ve bağlam açısından dağılımın da çeşitlendiği görülmektedir. Örneğin beşinci sınıf Erdemler temasında sadece üç tane kalıp söz tespit edilmiş ve bunlar yapısına göre iki kategoriye yerleştirilebilmiştir. Sekizinci sınıf Erdemler temasında ise on üç kalıp söz tespit edilmiş, yapısına göre dört kategoriye yerleştirilmiştir. Bütün kitaplarda Erdemler teması değerlendirildiğinde bitişken sözce biçiminde hiçbir kalıp söze rastlanmamıştır. Kalıp sözler anlam açısından değerlendirildiğinde sadece yedinci sınıf Erdemler temasından bir tane değişmece anlamlı kalıp söze rastlanmış, diğerlerinin tamamının gerçek anlamlı kalıp söz olduğu görülmüştür. Kalıp sözler işlev bakımından değerlendirildiğinde iyi veya kötü dilek bildiren ve nezaket kurallarına uymayı sağlayan kalıp sözler beşinci, altıncı ve sekizinci sınıf kitaplarında yer almış, yedinci sınıf kitabında ise yer almamıştır. Kitaplarda rastlanan kalıp sözler bağlam açısından sınıflandırıldığında dil içi ve dil dışı bağlama göre birbirine yakın sayıda oldukları görülmüştür.

5. Sonuç

Kalıplaşmış dil birimleri içinde yer alan kalıp sözler, farklı kaynaklarda, farklı isimlerle ifade edilmektedir. Araştırmacılar, kalıp sözleri tanımlarken de farklı yollar izlemişlerdir. Kalıp sözleri; dil dışı unsurlar, dil içi unsurlar ve hem dil dışı hem de dil içi unsurlar olmak üzere başlıca üç farklı yöntemle tanımlandığı ve açıklandığı görülmektedir. Kalıp sözlerin diğer kalıplaşmış dil birimlerinden ayrı bir grup oluşturduğu belirtilmekle birlikte bu sözleri diğerlerinden ayıracak ölçütlerin yeterince belirginleştirilemediği ve bu nedenle de kalıp sözlerin net bir tanımının yapılamadığı görülmektedir.

Kalıp sözler üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde göze çarpan bir başka nokta da kalıp sözlerin farklı şekillerde sınıflandırıldığıdır. Sınıflandırmalar yapılırken anlam, bağlam, işlev ve yapı özelliklerinin vurgulandığı söylenebilir. Kalıp sözlerle ilgili en kapsamlı çalışmayı yapan Gökdayı (2015) kalıp sözleri sınıflandırırken, önce yapısal niteliklerinin daha sonra ise sırasıyla anlamsal, işlevsel, bağlamsal ve sıklık özelliklerinin betimlenmesi gerektiğini düşünmektedir.

Ders kitaplarındaki Erdemler teması metinleri ve bu metinlerin işlenişinde kullanılan etkinlikler incelendiğinde en çok kalıp söze sekizinci sınıfta (13 kez), en az kalıp söze ise beşinci sınıfta (3 kez) yer verildiği görülmüştür. Altıncı sınıfta sekiz ve yedinci sınıfta da dört tane kalıp söz tespit edilmiştir. Metinlerin işlenişinde kullanılan etkinliklerde söz konusu

kalıp sözün/sözlerin anlam veya kullanımına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum kalıp söz öğretimine ders kitaplarında yer verilmediği şeklinde yorumlanmıştır.

Beşinci sınıf Türkçe ders kitabındaki Erdemler temasında yer alan metinler ve bu metinlerin işlenişinde kullanılan etkinliklerde üç tane kalıp söz tespit edilmiştir. Söz konusu kalıp sözler Gökdayı'nın (2015) yaptığı sınıflandırmaya göre değerlendirilmiş ve yapısına göre iki tanesinin çok sözcüklü sözcük birim ve bir tanesinin de cümle yapısında kalıp söz olduğu saptanmıştır. Tek sözcük, öbek hâlinde ve bitişken sözcük yapılarında kalıp sözlere rastlanmamıştır. Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin anlam özelliklerine göre tasnifi yapıldığında tamamının gerçek anlamlı kalıp sözler olduğu, tema boyunca değişmece anlamlı kalıp sözlerin hiç yer almadığı saptanmıştır. Kalıp sözler işlev özellikleri açısından sınıflandığında bir tanesinin iyi veya kötü dilek bildiren, bir tanesinin nezaket kurallarına uymayı sağlayan, bir tanesinin de dinsel kimliği açığa çıkaran kalıp söz olduğu tespit edilmiştir. Kalıp sözler bağlamına göre sınıflandığında ise bir tanesinin dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözlerden başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenen kalıp sözlere, iki tanesinin ise dil içi bağlam duyarlı kalıp sözlere dahil edilebileceği görülmüştür.

Altıncı sınıf Türkçe ders kitabındaki Erdemler temasında yer alan metinler ve bu metinlerin işlenişinde kullanılan etkinliklerde sekiz tane kalıp söz tespit edilmiştir. Söz konusu kalıp sözler Gökdayı'nın (2015) yaptığı sınıflandırmaya göre değerlendirilmiş ve yapısına göre bir tanesinin tek sözcük, üç tanesinin öbek halinde ve dört tanesinin de cümle yapısında kalıp sözler olduğu belirlenmiştir. Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin anlam özelliklerine göre tasnifi yapıldığında yedi tanesinin gerçek anlamlı kalıp sözler olduğu, bir tanesinin ise değişmece anlamlı kalıp söz olduğu tespit edilmiştir. Kalıp sözler işlev özellikleri açısından sınıflandığında, iki tane dinsel kimliği açığa çıkaran, iki tane kültürel ayrıntıları gösteren, bir tane iyi veya kötü dilek bildiren, bir tane her duruma uygun sözler sağlayan, bir tane nezaket kurallarına uymayı sağlayan, bir tane de bazı durumlarda doğru şeyleri söylemeyi sağlayan kalıp söz olduğu tespit edilmiştir. Kalıp sözler bağlamına göre sınıflandığında üç tanesinin dil dışı bağlam duyarlı kalıp söz, beş tanesinin ise dil içi bağlam duyarlı kalıp söz olduğu görülmüştür. Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözlerden iki tanesi üzüntü ve strese neden olan olaylarda söylenenler, bir tanesi ise başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenenler grubuna dahil edilmiştir. Mutluluk veren olaylarda söylenenler grubuna dahil edilebilecek herhangi bir kalıp söze rastlanmamıştır.

Yedinci sınıf Türkçe ders kitabındaki Erdemler temasında yer alan metinler ve bu metinlerin işlenişinde kullanılan etkinliklerde dört tane kalıp söz tespit edilmiştir. Söz konusu kalıp sözler Gökdayı'nın (2015) yaptığı sınıflandırmaya göre değerlendirilmiş ve yapısına göre bir tanesinin tek sözcük, üç tanesinin de cümle yapısında kalıp söz olduğu belirlenmiştir. Çok sözcüklü sözlük birim, öbek hâlinde ve bitişken sözcük olan kalıp söze ise rastlanmamıştır. Erdemler temasında geçen kalıp sözlerin anlam özelliklerine göre tasnifi yapıldığında tamamının gerçek anlamlı kalıp sözler olduğu, tema boyunca değişmece anlamlı kalıp sözlerin hiç yer almadığı saptanmıştır. Kalıp sözler işlev özellikleri açısından sınıflandığında iki tane dinsel kimliği açığa çıkaran, bir tane her duruma uygun sözler sağlayan, bir tane mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yarayan, bir tane konuşmada anlatımı güçlendiren, bir tane de kültürel ayrıntıları gösteren kalıp söz olduğu tespit edilmiştir. Kalıp sözler bağlamına göre sınıflandığında ise bir tanesinin dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözlerden başkalarıyla yakın ilişki kurmak istenen durumlarda söylenen, üç tanesinin ise dil içi bağlam duyarlı kalıp söz olduğu görülmüştür.

Sekizinci sınıf Türkçe ders kitabındaki Erdemler temasında yer alan metinler ve bu metinlerin işlenişinde kullanılan etkinliklerde 13 tane kalıp söz tespit edilmiştir. Söz konusu kalıp sözler Gökdayı'nın (2015) yaptığı sınıflandırmaya göre değerlendirilmiş ve yapısına göre dört tane tek sözcüklü, dört tane öbek halinde, iki tane çok sözcüklü sözlük birim ve iki tane

de cümle yapısında kalıp söz olduğu saptanmıştır. Bitişken sözce olan kalıp sözlere rastlanmamıştır. Kalıp sözler anlam özelliklerine göre sınıflandırıldığında on iki tane gerçek anlamlı kalıp söze yer verildiği, değişmece anlamlı kalıp söze ise hiç yer verilmediği belirlenmiştir. Kalıp sözler işlev özellikleri açısından sınıflandığında üç tane nezaket kurallarına uymayı sağlayan, üç tane duygusal tepkileri dile getiren, iki tane dinsel kimliği açığa çıkaran, iki tane söz eylemleri gerçekleştiren, bir tane iyi veya kötü dilek bildiren, bir tane mesajı daha açık ve kısa sürede iletmeye yarayan, bir tane de iletişim sürecini düzenleyen kalıp söz olduğu tespit edilmiştir. Kalıp sözler bağlam açısından değerlendirildiğinde yedi tanesinin dil dışı bağlam duyarlı, altı tanesinin de dil içi bağlam duyarlı olduğu saptanmıştır. Dil dışı bağlam duyarlı kalıp sözlerden de dört tanesinin üzüntü ve strese neden olan olaylarda, üç tanesinin ise başkalarıyla yakın ilişki kurulmak istenen durumlarda söylenen kalıp söz olduğu belirlenmiştir.

Türkçemizin söz varlığı içinde deyimler, atasözleri ve ikilemelerin yanında sözcük öbeği halinde önemli bir yer tutan kalıp sözlerin öğretimine gereken önem verilmelidir. Ders kitaplarındaki tema metinlerinde kalıp sözleri örnekleyen ürünler ve etkinlikler bulunmalıdır. Erdemler teması bu açıdan yardımlaşma, merhamet, sabır, ahlak, iyilikseverlik, paylaşma, alçakgönüllülük, dayanışma, saygı, azim, vicdanlı olmak, dürüstlük, sevgi, sılayı rahim, cömertlik, dostluk, güven, kardeşlik, sadakat, vefa gibi alt temaları içerdiği için kalıp sözlerin işlenişine en uygun temalardan birisidir. Ayrıca ders kitaplarında yer alan diğer temalarda ve metinlerde de kalıp sözlerin bulunduğu içeriklere ve öğretiminin yapıldığı etkinliklere yer verilmelidir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Söz Varlığı*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Başar, S. (2018). Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kalıp Sözlerin Kullanım Düzeylerinin Tespiti ve Değerlendirilmesi. *Turkophone* , Cilt: 5 Sayı: 3 , 56-72 .)
- Bulut, S. (2012). Anadolu Ağızlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Sözlerin Kullanım Özellikleri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/4, Ankara-Turkey , 1117-1155.
- Canbulat, M., & Dilekçi, A. (2013). Türkçe Ders Kitaplarındaki Kalıp Sözler ve Öğrencilerin Kalıp Sözleri Kullanma Düzeyleri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/8, Ankara-Turkey , 217-232.
- Demir, M., & Uzdu Yıldız, F. (2016). Yabancı Dil Olarak Türkçede Bildirişim Konularına Göre Kalıp Sözler. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2) , 1-28.
- Eğilmez, N. İ. (2017). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Günlük Yaşamlarında Kullandıkları "Kalıp Sözler". *International Online Journal of Educational Sciences*, 9 (3) , 784 - 805.
- Eğilmez, N. İ. (2018). Türkçe öğretmeni adaylarının "özel durumlarda" kullandıkları kalıp sözler. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(3) , 840-858.
- Erol, Ç. (2007). Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede Kalıp Sözler. *Bilig, Kış*, 44 , 89-110.
- Gökdayı, H. (2015). *Türkçede Kalıp Sözler*. İstanbul: Kriter Yayınları.

- Kara, M. & Memiş, M. R. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin kalıp ifadeleri kullanmadaki yeterlilik düzeyleri. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, UDES 2015 özel sayısı, 1670-1681.
- Kumar, R. (2011). *Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Edge Akademi.
- MEB (2019). İlköğretim Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Uçgun, D. (2015), Türkçe ve Türk Kültürü Ders ve Çalışma Kitaplarının Kalıp Sözler Açısından İncelenmesi. *International Journal of Languages' Education and Teaching* ISSN: 2198 – 4999, Mannheim – GERMANY UDES 2015 p. 514-533
- Ünsal, G. (2013). Dil Öğretiminde Kalıp Sözler ve Çevirisi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer, Ankara-Turkey* , 1383-1394.
- Yazıcı Okuyan, H. (2012). İlköğretim Türkçe ders kitaplarında bir kültür aktarımı aracı olarak kalıp sözlerin kullanımı üzerine bir inceleme. *Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, TSA/YIL 16 S:2 Ağustos 2012*
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YILMAZ F. ve ÇETİNKAYA E. (2019). Yabancılarla Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarında Kalıp Sözler: Yedi İklim Türkçe Örneği. *International Journal of Language Academy*. p. 169-185)